

LATENS FEJLETTSÉG – A FELZÁRKÓZÁS „STARTVONALA”

DR. KOZMA FERENC

A történelem tapasztalatai szerint a felzárkózás sikerét rendszerint nemzetközi gazdasági vagy politikai „szerencse” – kivételesen kedvező események – kísérték, ám ha ezek a „szerencsék” kitörésre felkészületlen társadalmat értek, rendszerint kihasználatlanok maradtak. A felzárkózásra intellektuálisan felkészült társadalmat talált a történelmi szerencse Svájcban a XIX. század első felében, a skandináv országokban a XIX. század második felében, Japánban a XX. század hajnalán és Finnországban, valamint Ausztriában a XX. század közepén. Csaknem eredmény nélkül ment végbe a '70-es évek nagy árforradalma az általa leginkább kedvezményezett olajországok szempontjából: nem tudtak igazán fejlődésbe lendülni.

Létezik tehát a társadalomnak olyan állapota, amelyben az emberekre jutó anyagi értékek még szerények: kicsi a felhalmozott vagyon, kevés a fajlagos jövedelem, alacsony a fogyasztás színvonala, ugyanakkor a társadalom jelentős intellektuális, kulturális értékeket mondhat magáénak. Ez a külsőséges jelet nélkülöző fejlettség azonban képessé teszi az adott társadalmat arra, hogy alkalomadtán észrevegye a történelmi szerencse közeldtét, felkészüljön a reagálásra, helyesen reagáljon és okosan gazdálkodjék e szerencsés szakasz eredményeivel. Másik oldalról: ez a társadalom a történelmi traumákat képes viszonylag ép lelkiállapotban túlélni, meglévő javainak lehető legnagyobb hányadát átmenteni, a vész eltávoztával talpra állni és rövid idő alatt, valamint racionálisan újjászervezni életét, felépíteni a leromboltakat.

A társadalomnak ezt az anyagiakban még szegény, emberi értékekben már gazdag állapotát nevezem *latens fejlettségnek*.

A jelenség igen közel áll ahhoz, amit a század elején *Max Weber* „protestáns erkölcsiségként” ismert fel és írt le. Weber éles szemmel észrevette, hogy a polgárosodás és a modernizálódás gyorsabban, akadálytalanabban, kitérőktől mentesebben ment végbe azokban a társadalmakban, amelyek életüket a protestáns kereszténység szabályai szerint rendezték be: dolgozók, takarékosok, puritánok, rendszeretők, kalkulálók, egyéni jogaikhoz ragaszkodók. Ezek a társadalmak intenzívebben dolgoznak, megbízható minőséget produkálnak, előnyben részesítik a szolid emberi kapcsolatokat a kalandorságokkal szemben, gondolataik, törekvéseik és tetteik kiszámíthatók, noha önérdelvezteltek. Valóban, ezek az egyéni és társadalmi erények jóval tömegesebben jellemzők a protestáns szellemiségű társadalmakra, mint a kereszténység egyéb irányzataira, noha a XIX. szá-

zadban és azóta is a fejlett európai társadalmakban bizonyos kiegyenlítődés is tapasztalható e tekintetben. Továbbá, amióta a Távól-Kelet országai is az euro-atlanti értelemben vett civilizáció átvételének útjára léptek, feltűnően hasonló jegyeket mutatnak, mint a XVII–XVIII. század Európájának és Észak-Amerikájának protestáns társadalmi. Valószínű, hogy a weberi logikát fordítva kell értelmeznünk: egy társadalom nem azért rendelkezik fokozott felzárkózási képességgel, mert szellemileg protestáns irányultságú, hanem történelme folyamán összegyűjtött bizonyos intellektuális tőkét, ez latensen megérellelte a polgárisodás („középosztályosodás”) feltételeit s egyben serkentő erővé vált arra, hogy a társadalom gyorsított ütemben meginduljon a polgárosodás/modernizálódás útján.

Amennyiben az adott uralkodó világszemlélet fékezően hatott erre a felpezsdülésre, vagy az adott ideológia egyben olyan politikai függést hordott magában, amely ellenállt a polgárosodás/modernizálódás felgyorsításának – a társadalom elszakította köldökzsinórját e retrográd erőktől. Ez a történelmi logika világosan tettenérhető a kora újkori Anglia, Hollandia, Svájc és Észak-Németország magatartásában, de beszivárgott Skandináviába is, valamint Magyarországnak azon – főleg keleti – régióiba, ahová nem ért el az ellenreformáció hatalma. De ugyanígy tetten érhető a konfucianizmus-taoizmus-buddhizmus sajátos „köztudat-temperáló” hatása a távol-keleti modernizációk során is: itt különösképpen a munkaerkölcs, valamint a kooperációs készség fejlett volta, továbbá a társadalmi fejlődés érdekében hozandó többgenerációs fogyasztási áldozatok (teljesítmény-visszatartás nélküli!) elfogadása az, amely szembetűnően könnyítette a térség modernizálódását. Távól-Keleten tehát messzemenően nem azok a társadalmi reflexek dolgoztak, mint a protestáns Európában, vagy Észak-Amerikában – ám a hatásuk mégis párhuzamba állítható. Vagyis a latens fejlettség éppúgy nem bújtatható „egyenruhába”, mint a világ többi jelensége.

Az „euro-atlanti alfaj” akkor fejtette ki a legkedvezőbb hatást, amikor az egyéni szorgalom, kulturáltság, takarékoság, puritánság stb. még hatékonyan volt alkalmazható a felhalmozás terén: az így összekuporgatható tőke elegendő nagyságú volt ahhoz, hogy élet- és felhalmozóképes vállalkozások jöjjenek létre; tehát, gyakorlatilag a XIX. század végéig. A XX. század folyamán egyetlen olyan kitörésnek sem lehattünk tanúi Európában, amelynek alapvető motorja a latens fejlettség, s emellett a fentebb említett történelmi szerencse csak kiegészítő, gyorsító szerepet játszott volna. Az osztrák és a finn kitörést lehetetlen lett volna véghez vinni, ha azok nem támaszkodnak a második világháború után kialakult sajátos európai politikai helyzetre, s ebben a két ország erősen felértékelődött geopolitikai szerepére. Igaz – ha Ausztria és Finnország teljesen híján van a kitöréshez szükséges intellektuális energiának – a „gazdasági csoda” minden valószínűség szerint elmarad.

A „távol-keleti alfaj” viszont éppen akkor tudott ideálisan hatni, amikor a gazdasági életet eluralta a nagy szervezetek életképessége, az egyén, a vállalat és maga az állam is hatalmas szolgáltató–ellátó hálózatok textúráiba bonyolódott bele és ezek használata nélkül már életképtelennek bizonyult: vagyis hatványozott mértékben létrejött az a helyzet, amely a keleti társadalmakban annakidején az ún. „ázsiai termelési módot” létrehívta (a nagy öntözőrendszerektől való mindenoldalú függésen keresztül!). Az a reflexrendszer, amely Kelet-Ázsiában immár ötezer éve beívódott az emberek és embercsoportok agyába, idegeibe, törekvéseibe és szervezeteibe természetesebbnek találta a XX. század má-

sodik felének termelőerőihöz való alkalmazkodást, mint a szabad germán, vagy kelta harcosszellemi örökségében, valamint génjeiben a Római Birodalom oltárra emelt egoizmusával felnevelkedett „fehér ember”. A távol-keleti „gazdasági csodákban” is szerepet játszottak természetesen a történelmi esélyek, a siker oroszlánrésze azonban elvitathatatlanul a kitörési szükségletekkel adekvát kultúrák hatásának köszönhető.

I.

Bizonyos vagyok benne, hogy az Olvasó érzékeli a szegény országokban azt a társadalmi állapotot, amely, egészében véve vagy jelen van – és akkor beszélhetünk erről a latens fejlettségről, – vagy csak félig-meddig van jelen, akkor már csak feltételesen konstatáljuk e szükséges hatóerő meglétét; vagy pedig nem található meg jellemzőként a társadalomban, s ekkor nem beszélhetünk latens fejlettségről. A köztudatban számos „indikátor” ismeretes az emberek pontosságától, megbízhatóságától a nyilvános illemhelyek tisztaságáig bezárólag. Ezek egytől-egyik igen jó megfigyelésre vallanak: valóban az adott társadalom emberének, netán intézményének kultúráltságáról árulkodnak. Olybá kell vennünk őket, mint az időjárásra vonatkozó népi megfigyeléseket.

Ha mégis elszánom magam az ismertetőjegyek rendszerezésére, azt nem szórszálhasogatás kedvéért teszem, hanem azért, mert pregnáns gazdaság- és társadalompolitikai stílusváltásra kívánok a tanulmány végén javaslatot tenni és ilyen szemléletben mégis csak kevés a pályaudvari vécék áporodottsági együtthatójával mint mutatóval operálni.

A latens fejlettség, azt hiszem, végül is nem kvantifikálható: ahhoz túl komplex jelenség és túl sok olyan eleme van, amelynek a leghozzávetőlegesebb kvantifikálása sem lehetséges. Persze vannak olyan elemei, amelyek kifejezhetők – „így-úgy” – mutatókkal: de ezek nem megbízhatók. Nemcsak a statisztikai adatszolgáltatás ismert korlátai miatt, hanem főként azért is, mert az adatok csak a „mennyi” kérdésre tudnak – sui generis – választ adni, a „milyen” és a „mi van mögötte” kérdésekre süketek és némák. Márpedig a latens fejlettség éppen attól „latens” és „fejlettség”, hogy annak ellenére létezik, hogy a „mennyi” kérdésre a mutatók nagy része azt válaszolja, hogy „kevés”, „kicsi”, „szegényes”.

A statisztikának nem az a dolga, hogy bevilágítson egy XIX. századbeli svéd paraszt agyába, vagy egy XX. századbeli koreai gyári munkás, netán menedzser tudatának mélyére. Ki tudja mutatni, hogy egy ország lakosságának mekkora hányada analfabéta és mekkora a diplomások aránya, de nem válaszol arra a teljesen magától értetődő kérdésre, hogy szorgalmasak-e, rendszeretők-e az analfabéták és kreatív jellegű-e a diplomások szakértelme. Márpedig a latens fejlettség csirái ott mozoghatnak a józan életvitelű szorgalmas analfabéták fejében és kezében, s a látszat ellenére sem beszélhetünk latens fejlettségről ott, ahol a különböző szakmai ismereteket tanúsító oklevelek mögött silány tudás rejtezik, netán diplomával a zsebükben tömegek lumpenizálódnak vagy korrumpálódnak.

Mindezek tudatában is meg kell kísérelnünk valamiféle, legalább minimális egzaktágú felmérést. Ebbe bele fognak kerülni a statisztika adatai is, meg a megfigyelő szakemberek megfigyeléseinek, józan élettapasztalatainak többé-kevésbé „digitalizált” ítéletalkotásai is. Ezek mind kitűnő alapanyagok, feltéve, hogy nem ámitjuk magunkat azzal, hogy a „mennyi”, az egyben kifejezi a „milyen” is meg azt is, hogy „mi van mögötte”.

II.

Az ember, illetve a társadalom fejlettsége két, egyenlő értékű oldalról világítható meg. Egyfelől az ember, illetve a társadalom megteremti életfeltételeit, másfelől pedig éli a maga életét. Tudatosan nem használom a „termelés” és „fogyasztás” kifejezéseket: ezek ugyanis egyértelműen mikro- és makroökonómiai tevékenységre szűkítik be azt a hallatlanul sokoldalú tevékenységet, amelyet a homo sapiens végez e földön. Márpedig ez a mikro- és makroökonómiai tevékenység át-, meg át van szöve gazdaságilag értelmezhetetlen elemekkel, mint ahogyan az élet minden mozzanatának is vannak gazdaságilag értelmezhető oldalai.

Az ember fejlettsége megnyilvánul abban is, hogyan teremti meg létének feltételeit, de abban is, hogyan rendezi be ezt az életet, mire használja azokat a javakat, amelyeket ilyen-olyan munkával létrehozott.

Az életfeltételeket létrehozó ember lehet *a)* különböző fokon képzett; *b)* különböző fokon szocializált a gazdasági folyamatokban; *c)* különböző módon „hozzaálló” a tevékenységét illetően. A társadalom persze nem klónozott tudatú emberekből tevődik össze, minden tagjának mindhárom ismérvi szempontjából való helyzete teljesen egyéni, akár az ujjlenyomata, vagy a génállománya. A fejlettség ezeknek az egyéni tulajdonság-csoportoknak tendenciaszerű megjelenései a társadalom arculatában. Ugyanez vonatkozik az emberre, mint a maga életét valamilyen módon élő egyénre, a kisközösségre, a nemzetre. Ez az élet csak igen erős megszorítások mellett fogható fel valamilyen „fogyasztási kvantumként”. Mint már említettem, a fejlettség latens mivolta éppen abban nyilvánul meg, hogy ez a kvantum szerény, abszolút mértékét tekintve is, és különösképpen szerény az egyénből, vagy a társadalomból kihozható teljesítmény-potenciálhoz képest. (Ha ugyanis ehhez az utóbbihoz képest a fogyasztási szint makacsul magas volna és tendenciájában emelkedést mutatna, mindenről lehetne beszélni, csak latens fejlettségről nem, vagyis az ember fejlettségét nem az általa igénybe vett termékek–szolgáltatások volume-ne szabja meg, hanem azok az értékek, amelyeknek alapján az életét berendezi ide értve, többek között, a fogyasztását is.) A latens fejlettség csalhatalatlan jele az, ha a társadalom élete három alapelv körül szerveződik meg, épül fel: az egészség, a kultúra és a kooperativitás-versengés körül. Természetesen egészségen nemcsak (talán nem is elsősorban) a hagyományos gyógyító folyamatot, annak intézményeit és minőségét értem, hanem az egész életnek azt az oldalát, amely az embert mint biológiai lényt fenntartja, karbantartja és „javítja”. Tehát az ételmezési, öltözködési és lakásviszonyokat is, a környezetvédelmet is, a munka- és lakóhelyi higiéniai körülményeket is stb. Nincs az életünknek olyan vonatkozása, amelynek egyik oldala ne fizikai létünkre való vigyázás, avagy annak rombolása és kockáztatása volna. Ugyanez vonatkozik a kultúrára, amely nem egyszerűen oktatás, képzés, esztétika stb., hanem az egész életnek azt az oldalát, amely képessé tesz bennünket társadalmi feladataink tisztas megoldására és egyben alkalmassá tesz az emberi együttélésre. A kooperativitás és versengés együttélése egyéni tudatunkban és társadalmi értékeinkben akkor mutatja a fejlettség magas fokát, ha eredőjük egy magas fokú toleranciában jut kifejezésre.

„Digitalizálni” csak az életfeltételeket megteremtő oldalt lehet, mint említettem, azt sem minden veszély nélkül. Azt, hogy hány fokozatot kreálunk és milyen szempontok szerint, részben a stratégiai szükségletek szabják meg, részben a tudásanyaggal dolgozó

ember agyberendezése, ízlése. Az alábbi klasszifikációt tehát az Olvasó ne tekintse semmiféle „kanonizált” igazságnak, e sorok írójának szemüvegén át nézve próbálja áttekinteni a magyar társadalmi–gazdasági stratégia tennivalóit.

a) Ami az *iskolázottságot* (képzettségi színvonalat) illeti, a csoportok képzésénél megpróbáltam némileg közelíteni a „milyen” szempontját, tisztában lévén azzal, hogy így a kategóriák kvantifikálását teszem csaknem lehetetlenné. Ezek szerint:

– a legelső fokon az a csoport áll, amelynek tagjai mindenféle alapos képzettséget nélkülöznek, maximális tudásanyaguk az írás, olvasás, némi számolás, némi – rendszerint kusza – eligazodás a társadalom azon szűk szektorában, amelyben életüket leélik. Itt a latens fejlettség állapota felé mutató réteg az, amelyik nem tekinthető félanalfabétának, ám ha a fizikai dolgozók tömegének ez a réteg a jelentős hányadát – úgy 30-50 százalékát – adja, még akkor sem beszélhetünk, legalábbis a XX. század végén, latens fejlettségről, ha e tömeg nagy része a stabil alapműveltségük sorait gyarapítja;

– a második fokozatnak már van valami szakmai támpontja, egy néhány napos, vagy hetes betanítás, amely rendszerint mechanikus, lélektelen, intellektuális szempontból érdektelen munka elvégzésére teszi alkalmassá. A dolog természetéből adódóan ez az ismeret nem számít „szakmának”. Ahhoz kevés, hogy egy adott körön belül stabilizálja az embert és ezáltal valamelyes, szerzett szakmai tapasztalatra tegyen szert, de ahhoz is kevés, hogy kitűnő „fregoli” munkaerővé tegye birtokosát. A latens fejlettség szempontjából csak annyival több a jelentősége, mint az első kategóriának, hogy bizonyos kiutat jelent az egyáltalán nem képzetek körében valamiféle szerény felemelkedés, stabilizálódás felé;

– a harmadik fokozat még mindig nem a szó szoros értelmében vett „szakembereké” – hanem az olyan, igényesebb betanított munkaerőé, aki mintegy félúton van a segédmunka és a szakmunka végzési képesség között. A magasan fejlett társadalmakban a szakképesítés nélküliek nagy része ebbe a kategóriába tartozik, a latensen fejlettek ugyancsak gazdagok az intelligens betanított munkaerőben, ám az előző két kategória még „nyomasztó kisebbséget” jelent számukra;

– a negyedik fokozatba tartozóknak már van „oklevelük” – alsó fokú szakemberek valamilyen igénytelenebb szakmában – ahhoz, hogy mesterségüket jól tudják gyakorolni, elég a „hogyan”-t tudniok, nem kell bajlódniok a „miért”-ekkel. Ez a kategória mintegy átmenet a betanított és a tulajdonképpeni szakember között. Ha a társadalom arculatát erősen befolyásolja e csoport léte – főként a következő, igényes szakmunkás réteg rovasára – az csalhatatlan jele a latens fejlettség hiányának, vagy legalábbis felemás voltának;

– az ötödik kategória a szorosabb, igényesebb értelmében vett szakmunkás, azaz alsó fokú szakemberé. Ő már a „miért”-ek jelentős részére is tud valamilyen – persze nem egyetemi szintű – választ adni, képes a helyzetfelismerésre, döntésre a maga szakmai területén is és a munkájával kapcsolatos szervezési, netán üzleti területeken is. Ez a típus már átmenetet képez az alsó- és középszínvonalú szakember között, felső deciensé el is éri ezt a szintet; a latensen fejlett társadalom egyik alapvető, determináns rétegéről van szó, amelynek jelentős aránya és folyamatos növekedése mintegy indikátora az egyelőre még szegény társadalom energiaszintje növekedésének;

– a képzettségi skála legellentmondásosabb kategóriája a „középkadereké”. Ezek valamilyen középiskolai végzettséggel rendelkeznek, ami vagy képesíti őket egy, adott szakmai körben való mozgásra, vagy csak (?) általános műveltségüket gyarapítja (jó esetben agyuk pallérozottságát növeli!). Általában latens fejlettségre utal, ha az aktív népességben magas az arányuk, ugyanakkor kifejezetten a társadalom „bornírtsági együttthatóját” növeli közülük az a réteg, amelyik de facto lesüllyed a „fahégyallékos segédmunkási” szintre, tudata betokosodik, minőségi munkára éppoly alkalmatlan, mint néhány általánost végzett sorstársa. E kategória az iskolapéldája annak, hogy önmagában a mennyiségi adatok keveset árulnak el a valódi fejlettségi viszonyokról;

– az utolsó előtti fokozat a „beosztotti munkakörre alkalmas” diplomás. (Ezek a diplomások nem feltétlenül a főiskolát végzettek! Az egyetemokről kikerülők legalább kétharmada ugyancsak ebbe a csoportba sorol be!) Nevezzük őket „egyszerű felsőkadereknek”. A felső iskolát végzett aktív népességen belüli túlzott arányuk a latens fejlettség alacsony fokára utal: ugyanakkor a felsőkadereknek minden fejlett társadalomban a derékhatadát teszik ki;

– végül a nyolcadik, legmagasabb fokozat a széles látókörű, vezetésre, vagy elméleti munkára is alkalmas diplomásoké: a „nagy kapacitású” felsőkadereké. Megfelelő színvonaluk és az egyéb kategóriákhoz (jelesen a középkaderekhez és a beosztotti minőségű diplomásokhoz) való harmonikus arányuk a latens fejlettség egyik alap jellegzetessége.

Vagyis a képzettségi fokozatok szempontjából nézve fejlett az a társadalom, amelyben a teljesen szakképzettség nélküliek és az alig betanítottak aránya nem magas – szerepük alárendelt –, a nem szakképzett népesség nagy része igényes betanított, az alsó fokú szakképzettséggel rendelkezők nagy része igényes szakmunkára alkalmas ember, a népesség jelentős hányada közép- és felsőfokú képesítéssel rendelkezik s ezen belül nincsenek túlsúlyban a „fehérgalléros segéd munkások”. Igen fontos ismerv a magas szakképzettségű diplomások elegendő arányban való jelenléte a társadalomban, ezek ugyanis a koncipiálók emberek, vagyis a motorjai a latens fejlettség állapotából az „explicit”, a kibontakozott fejlettség állapotába való áterőlködésnek. Viszont az is igaz, hogy ezen erőfeszítések nem számíthatnak sikerre egy nagy létszámú és jól képzett középréteg, valamint szakmunkás réteg nélkül.

b) A *szocializáltságot* hat csoportban jellemzem:

– az első – legkisebb értékű – csoport a „kezelhetetlenek”: ezek egy része egyszerűen nincs szocializálva a szó modern társadalmi értelmében, értékrendjükből a munkahelyi viszonyokhoz való alkalmazkodás, a munkavégzés tisztessége stb. teljesen hiányzik. Sem anyagi ösztönzéssel, sem fegyelmezővel nem lehet tartós eredményt elérni náluk. Amennyiben részarányuk az aktív lakosságban – becslésem szerint – az 5-6 százalékot meghaladja, olyan zavaró tényezőt jelentenek, amely végzetesen meggátolhatja a társadalom egészének a latens fejlettség állapotában való maradását;

– a második csoport azoké, akik az anyagi ösztönzés legegyszerűbb formáit ugyan megértik, reagálnak is rájuk, de ez inkább fegyelmező (munkára szorító), mintsem kalkulatív tényezőként szerepel a tudatukban. A tőlük elvárható maximum az, hogy a munkaidejüket kitöltésük s a kapott utasításokat (nagyjából) végrehajtsák. Sem odaadást, sem kezdeményezőkézséget nem lehet várni tőlük. Ők a „fegyelmezhetőek”;

– az egy fokozattal magasabb kategória már nem szorul kifejezett fegyelmezésre: az anyagi ösztönzés közepeken bonyolult módszereit helyesen fogadják, ezeknek elemeivel már kalkulálni is képesek: vagyis hidat tudnak verni munkahelyi magatartásuk és egyéni életsikerük közé. Ez a csoport – éppen izmosodó önértékorientáltsága folytán – kevésbé kooperatív, akár munkavállalóként, akár vállalkozóként a „kemény” magatartás jegeit hordozza. Az alsóbb csoportokkal szembeni elszaporodása kétségteljesen a fejlettség növekedésének jele, de a társadalom jelentős tényezőjévé válásuk a latens fejlettség felé vezető út zsalúcsúját jelenti;

– a negyedik fokozatba azok tartoznak, akik erősen érzékenyek az anyagi ösztönzés bonyolultabb formáira is és a haszon érdekében hajlandók a tartósabb és mélyebb kooperációra. Ez a kategória az egyik pillére a latens fejlett társadalomnak, mivel alkalmas a kollektív és hosszú távon termőre forduló akciók végrehajtására;

– az ötödik csoport a latens fejlettségű társadalmakban ugyancsak népes: ők akkor elégedettek magukkal és munkájukkal, ha valamilyen egyensúlyt találnak az anyagi érvényesülés és az önmegvalósítás között. Igaz, a szakmájuk és munkakörüik iránti „szerelmük” erősen függvénye annak, hogy jól megtalálják-e számításait a jövedelem területén;

– végül a hatodik csoport a „megszállottaké”, akiknek motiváltságában a szakmájuk és munkájuk iránti érdeklődés, a köz szolgálata, vagy az önmegvalósítás (netán egyszerűen a csillapíthatatlan tettvágy és kíváncsi-ság) dominál.

Az a – hangsúlyozom – szegény társadalom mondható latens fejlettnek, amelyik zömében a felső négy kategóriából tevődik össze, hangsúlyozva a két felső kategória stratégiai látószögének szerepét, valamint az „egyoldalúan anyagias” kategóriának nem domináns jellegét: a XXI. sz. küszöbén a rostowi „take-off” kulcsfigurái nem a gátlástalan törtető, hanem a társadalom bonyolult szövevényében nagyfokú kooperativitással mozogni és érvényesülni tudó, stratégiai látószögű emberek.

c) Ami a *szakmai hozzáállást* illeti, itt is hat fokozatot különböztethetünk meg:

– a legalsó fokon állnak az adott munkára teljesen használhatatlanoké, akik egyszerűen képtelenek felfogni, hogyan oldják meg feladatukat. Ezek egy része ugyanaz az embercsoport, mint az előző dimenzió „kezelhetet-

lenei”; vannak azonban olyanok is közöttük (tapasztalatom szerint elég szép számmal), akik bonyolultabb feladatokra vannak fogva annál, amilyeneket el tudnak végezni (például az igénytelenebb képesítésű szakmunkást olyan helyre teszik, ahol csaknem technikai tudásszint volna szükséges a munka ellátásához!). Nem nehéz belátni, hogy akármilyen ok miatt használhatatlan embertömegekkel képtelenség azt az intellektuális készségi szintet elérni, amely a felzárkózási „starthelyzet” elfoglalásához szükséges;

– a következő embercsoporttól el lehet várni, hogy szorgalmasan dolgozzék, de ennél többet nem. Ők a „dolgosok”, azaz kitöltik a munkaidőt, szorgalmasok – s hacsak nem kapnak kezük alá túl igényes munkát – dolgukat kifogástalanul elvégzik. Ám nagyobb precizitást nem lehet tőlük elvárni. Amennyiben a társadalom összképét ez a réteg határozza meg, a latens fejlettség elemi szinten sincs jelen;

– a harmadik csoport a precízeké, vagyis azoké, akiktől a maximális követelmény az, hogy munkájukat gondosan, hiba és selejt nélkül végezzék el. Döntési reflexeik fejletlenek, kreativitásuk nincs. A fejlett emberi közösségnek ők a legkezdetlegesebb munkavégzői, a fejlettség alacsony fokán pedig ők a kiemelkedő munkaerők;

– a negyedik réteg munkáját gondolkodva végzi. Még nem kreatív, de úton van az alkotó munkafelfogás felé. Ő az, aki egészen apró részletmegoldások tekintetében néha képes felfedezni kézenfekvő újítási lehetőséget is, akit munkája végzésekor nem csak a „hogyan” ismerete vezet, hanem az általa vezérelt, vagy kiszolgált folyamatok egyszerűbb „miért”-jeit is ismeri és alkalmazza. A harmonikusan fejlett emberi közösségekben ez a típus adja az aktív lakosság mintegy harmadát, nagyjából egyensúlyban a „precízekkel”;

– az ötödik és hatodik csoport között csak mennyiségi fokozati különbség van, azaz mindketten kreatívak, ám az ötödik fokozatbeliek inkább a részletek tekintetében, míg a hatodik fokozathoz tartozók a térben, időben és mélységben nagy ívű kapcsolatok átlátói. A fejlettségnek csálthatatlan ismérve e kreatív kategóriák jelenléte az élet minden területén: „rendszerbe vannak állítva”. A latens fejlettségű társadalmakban ez a réteg nagy veszélynek van kitéve: az agyelszívás fenyegeti, nem is annyira őket, mint inkább azt a társadalmat, amelyből sarjadtak. A kreatív réteg lemozgása a latens fejlettséget visszajára fordíthatja a primitívség, pontosabban a degradálódottság felé.

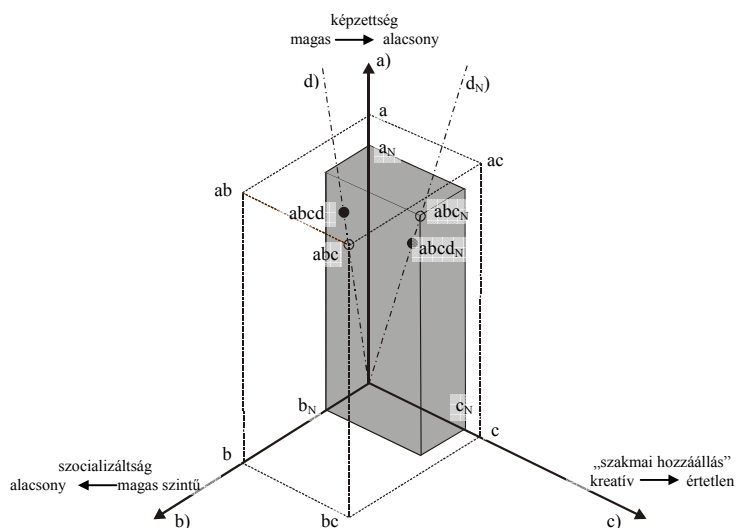
A háromféle klasszifikáció egybefüggő szemléletével (átgondolásával) közelíthetjük meg az adott társadalom munkaerejének komplex fejlettségi állapotát, persze, csak nagy vonalakban, tendenciaszerűen, de – lelkiismeretes és mindenféle torzító „szemüvegek” nélküli végiggondolás esetén – meglepő biztonsággal. Ha a fokozatok valóban mérhetőek, sorba állíthatók volnának, mindhárom megítélési dimenziót felvihetnénk egy-egy koordináta-tengelyre (lásd az 1. ábrát), ahol az origó környéke ábrázolná a magas fejlettségi szinteket, a 0-ponttól távoli mezők pedig az értéktelenebbek (vagyis a szokással szögesen ellentétesen!).

A három tengely egymással a térben, derékszögben találkozónak, afféle „szobasarkot” formázva. A munkaerő-fejlettség szintjét jellemző pont a térben helyezkedne el, minél közelebb az origóhoz, annál inkább a magas szintet mutatta. Valahol a „sarokba” illesztve, egy képzeletbeli hasáb foglalná magába azt a teret, amelyen belüli minőségjelző pontok a munkaerő magasnak mondható fejlettségére utalnak, arra, hogy a hasáb oldalait mely koordináta-pontokhoz igazítva húzzuk meg, az a konkrét helyzet ismeretében, az adott, vizsgált társadalomnak a nála fejlettebbekhez és fejletlenebbekhez való hozzájárásával lehet megbecsülni, vagyis nem mentesen bizonyos szubjektív megítéléstől.

A társadalomnak mint a saját életét élő szervezetnek az a másik oldala, amelyet – mint említettem – hajlamosak vagyunk a „fogyasztással” azonosítani, még úgy sem szorítható koordináta-rendszerbe, mint a gazdálkodási oldal. Ez nem azt jelenti, hogy tehetetlenek vagyunk a fejlettségi fok megítélés területén. Mindenképpen érdemes kialakítani azokat a jellemző területeket, az élet azon alapoldalait, ahol a becslést ajánlatos elvégezni. Ilyenek lehetnek – hogy csak néhány példát említsek – a lakosság egészségi állapota, valamint higiéniai kultúrája, a közbiztonság, a fölé- és alárendeltségi viszonyok, valamint a partneri viszonyok (mellérendeltség!) stílusa, (például a tolerancia foka, az

érintkezés hangneme, a megállapodások betartása stb.), a családok stabilitása és érintkezési stílusa, a közterületek állapota, a lakosság viselkedése a közterületeken, a társalgási beszéd szókincse, valamint stílusa, hogy csak néhány lehetséges szempontot említsek. Ezeket minél nagyobb mintavétel segítségével széles körben meg kell ítélni. A legegyszerűbb, ha „iskolai osztályzattal” értékelhetjük őket, mert annak fokozatait nagyjából mindenki egyformán érzékeli. Az összegyűlt anyag feldolgozása végül is egy orientáló átlagszámban jut kifejezésre, ha ez magasabb a „közepes” osztályzatnál, a „szobasarok” terében lebegő pont lejjebb mozdul azon a képzeletbeli tengelyen, amelyet a fejlettségi pont és az origo között húzunk meg („ d ”). Ha az átlagolt „osztályzat” az elégséges felé tendál, a térbeni pont távolodik az origótól az eredeti (a munkaerő minősége becslésének alapján kialakított) pozícióhoz képest (az ábrán: abcd pont!).

1. ábra. A lakosság fejlettségi szintjének megközelítése

(Az ábrán szereplő, vizsgált társadalom kívül esik a fejletlenek itélt zónán (szürke rész), amelynek legfejletlenebb társadalmi az $abcd_N$ ponttal van jelölve, ugyanis minden tekintetben elmarad az értéke az etalontól, de leginkább a szocializáltság területén, ahol a megítélés igencsak szigorú volt. Ezen felül a nem gazdálkodási faktorok az adott társadalom esetében 3-nál kisebb átlagértéket mutatnak, holott a megítélés e tekintetben szigorúbb, mint a gazdálkodási tényezők tekintetében ($d < 3$). Ez a – feltételezésünk szerint – anyagiakban még szegény társadalom főként köz-lelkiállapotának „balkáni” jellege miatt esik kívül a latensen fejlettek körén.)

Hangsúlyozom: a fejlettségiszint-becslést nem tartom célszerűnek merev mennyiségi adatbázisra alapozni, inkább számos, okos ember tapasztalatán alapuló megítélésre lehet építeni. A „szobasarokkal” való játék is kizárólag orientációs célokat szolgálhat, nem többet. A vizsgálat egyfelől a saját megítéléseink konfrontációja másokéval, másfelől próbálkozás soktényezős összefüggések komplex megítélésére bizonyos korlátok között.

III.

A társadalom latens fejlettsége abban a fejlődési szakaszban válhat meghatározó tényezővé, amelyet *félperiferikusnak* nevezünk. A mély elmaradottság körülményei között

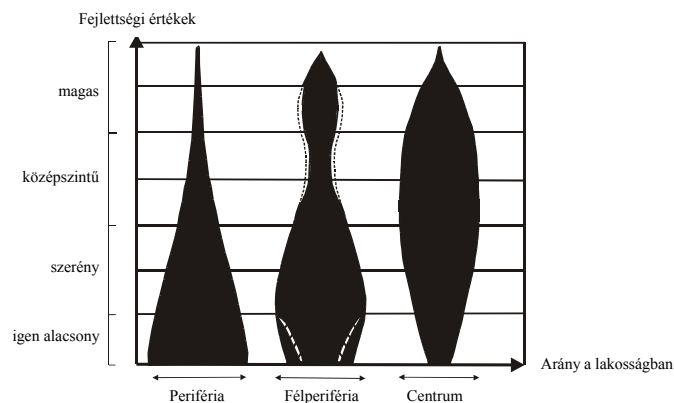
ugyanis nincsenek meg azok a minimális feltételek, amelyek szükségeltetnének annak az intellektuális–morális tőkének az összegyűjtéséhez, amely a latensen fejlett társadalom lényegét alkotja. Pontosabban, némely keleti társadalom esetében, a több ezer éves, hajdan élenjáró kultúra szerves és tömeges továbbélése esetén akkor is tapasztalható a felszín alá szorított „társadalmi atomenergia” jelenléte, ha az anyagi–vagyon és jövedelmi helyzet a világ legszegényebbei közé sorolja az adott társadalmat: Kína, Vietnam, Kambodzsza stb. élő példák erre. Ilyenkor azonban nem félperifériáról, hanem retardált, „be-fullasztott” fejlődésű társadalomról beszélünk, amely gazdasági–politikai értelemben a jelenkorban a világ perifériájához sorolódik. A félperiféria ismérvei között meghatározó szerepet játszik az, hogy az adott társadalom annak a kultúrának–civilizációnak a markáns, de a domináns gazdaságok minimális szintjét el nem érő típusát képviseli, amely a XX–XXI. század fordulóján meghatározza a társadalmak gazdasági, politikai és kulturális teljesítményét a globalizálódó piacon. Ilyen értelemben félperiferikus övezet a világon nem sok van: a legkiterjedtebb a Kelet-Közép-Európát, a Balkánt, valamint a néhai Szovjetunió európai, nyugat-szibériai és távol-keleti (Bajkál-mellék, Primorje) területeit (Észak-Kazahsztánt is beleértve) jelenti. A másik, a Mediterráneum félig fejlett vidékeinek összességét (Portugália, Spanyolország, Dél-Olaszország, Görögország, Ciprus, Izrael), a harmadik Latin-Amerika leginkább fejlett tájait (Dél-Brazília, Észak-Argentína, Uruguay, Chile főváros körüli vidéke, Mexikó északi fele, Kuba), a negyedik egy országtöredék: a Dél-Afrikai Köztársaság Fokváros–Johannesburg közötti sávja. A határok nem élesek, az említett régióknak vannak a félperiféria jegyeit csak igen halványan mutató tájegységei (például Albánia, a Grúz hegyvidék stb.) s az egészében centrumként, vagy „mélyperifériaként” értelmezett régiókban is található kisebb-nagyobb tájegységek, társadalmi csoportok, amelyek teljesítménye és életformája inkább a félperiféria kifejezéssel határozható meg.

Ha a vázolt lakosságfejlettségi ismérvek összességéből megpróbálunk a fejünkben valamiféle komplex képet kialakítani, vagyis olyan ítéletet alkotni, amelyben megfelelő súllyal esik latba az életfeltételeket létrehozó és azokat használó társadalomnak mind a teljesítmény-potenciálja, mind pedig a kulturáltsága, akkor mind a magasan fejlett centrumra, mind az igen alacsonyan fejlett perifériára, mind pedig a kettejük közötti térben felfelé erőlködő félperifériára markánsan jellemző kép alakul ki. A centrum lakosságának megoszlása az alacsony, közepes és magas intellektuális értékeket magában tartó lakossági rétegek között csaknem szabályos Gauss-eloszlás képét mutatja: a társadalom számára alig hasznos lakosság aránya ugyan persze nagyobb a szellemi tudásbeli és erkölcsi értelemben vett eliténél, de a közepes intellektuális értékeket hordozók sorában inkább a magas színvonalat képviselő tömegek dominálnak. A „mélyperiféria” lakossági megoszlása másképpen egyenletes, ott az alacsony komplex fejlettséget mutató rétegek vannak döntő többségben, s a százalékos súly a magasabb intellektuális értékeket hordozók felé csaknem egyenletesen zsugorodik. (Hangsúlyozom, hogy ez a helyzet az érintett társadalmaknál nem valami „természetadta” adottság, hanem történelmi termék, vagyis módosítható, megfordítható, csak éppen jóval nagyobb erőfeszítésekkel és jóval hosszabb idő alatt, mint ahogyan azt idealista széplelkek gondolni szokták!).

A félperiféria alacsony intellektuális értékeket hordozó lakossága szűkebb, mint a mélyperifériáé, de ettől még igen széles. Nagy tömeg és hatalmas ballaszt az egész társadalom fejlődésében. A szellemi elit méretei viszont a centruméhoz hasonló, különös-

képpen a diplomásoké, a kreatívaké, a magas fokon munkára–alkotásra motiváltaké. Ami hiányos, korcs, az inkább a közepes intellektuális értékeket hordozó rétegek tömege, ahhoz, hogy a félperiféria intellektuális szerkezetének megoszlása kezdjen idomulni a centrum-társadalmakéihoz, az alsó intellektusrétegek jelentős hányadát kellene feltornáznia a középrétegek közé.

2. ábra. A lakosság komplex fejlettségi szint szerinti megoszlása egyes társadalmakban

A 2. ábra modellszerűen illusztrálja a fentebb vázoltakat. A centrum a Gauss-görbéhez hasonlatos eloszlása itt egy szabályos „lándzsahegy” alakját veszi fel, a mélyperiféria másfajta függvényyszerűsége pedig egy „Eiffel-torony”-alakzatot. A félperiféria ambivalens viszonyai az ábrán egy „sakk-paraszt” formát öltenek, két kiöblösődéssel és egy „kóros” szűkülettel.

Valamely félperiferikus társadalom latens fejlettsége abban mutatkozik meg, hogy – történelmük során tanúsított, makacs munkaszeretetük és puritanizmusok következtében – az ő „sakkfigurájuk” mintegy „teltkarcsúbb” a többi félperiferikus társadaloméénál, azaz az alacsony intellektuális értékeket hordozó rétegek súlya kisebb (fehér, szaggatott vonal), a középrétegeké, valamint a „tömegértelmiségé” pedig szélesebb. Ezek azok a – sokszor csak hajszálnyi mennyiségi eltérést mutató – különbségek, amelyek a latens fejlettségű félperifériák felzárkózási esélyeit nagyságrenddel növelik, nemcsak a mélyperifériával, hanem a latens fejlettség jegyeivel nem, vagy alig rendelkező félperiferikus társadalmakkal szemben is. Ez azt is jelenti, hogy egy félperiferikus társadalomnak létfontosságú érdeke fűződik egy olyan őszinte önvizsgálathoz, amely a lakosságot az intellektuális fejlettség szempontjából helyezi górcső alá. Továbbá, vitális érdeke fűződik ahhoz is, hogy egész gazdaság- és társadalompolitikájának gyújtópontjába a latens fejlettség jegyeinek erősítését helyezze. Különösen akkor, ha híjával van a világpiacon vagy a világpolitikában kijátszható egyéb ütőkártyáknak.

IV.

Szűkítsük le vizsgálatunkat Magyarországra. Az ország történelme nem volt éppen kedvező ahhoz, hogy a latens fejlettség észak-német, vagy skandináv fejlettségi foka lét-

rejöhessen. Az európai gazdasági fejlődésnek vagy a peremvidékére esett, vagy azon is kívülre került, elmaradott városiasodással, fejletlen kereskedelemmel, makacs, kegyetlen, bornírt feudalizmussal, amely csak az újkor folyamán kétszer hajtott végre „restaurációt”, a polgárosodás gyenge és félénk fejlődése ellen (Mátyás halála után és a török kiűzése után), s a XIX. században, valamint a XX. század első felében is rányomta a bélyegét az eredeti tőkefelhalmozásra csakúgy, mint a gazdasági-politikai mechanizmusok és intézmények jellegére. Igaz, a latens fejlettség „tőzegévése” is nyomon követhető, Mátyás reformkísérleteitől Erdély társadalmi berendezkedésén keresztül a mezővárosokig, valamint olyan nagy gondolkodók pozitív hatásáig, mint amilyen *Széchenyi, Károlyi* vagy *Jászi Oszkár* volt. A magyar történelmi tradíciók tehát nem mentesek a latens fejlődés felé való erőlködésektől és nem is lehet mondani, hogy a magyar lakosság tudatában, reflexeiben egyáltalán nincs jelen az az elem, amely a szegénységét az abból való kitörés reális ígéretének jövőképeivel ellensúlyozza. A történelmi adottságok tehát ellentmondások. Ez a felemáság nyomon követhető az egyes, fentebb felsorolt ismérvek értékelésében is. Vegyük sorra őket.

a) A magyar lakosság *iskolázottsági* mutatói – legalábbis mennyiségi oldalról nézve – nincsenek érdemi hátrányban a centrum országokéhoz képest. Egy, a '80-as évek elején készített számításom szerint a nemzeti tőkének humán befektetéseiben realizálódott hányada mintegy 45 százalék, s ennek mintegy kétharmada – vagyis az egész nemzeti vagyon 30 százaléka – valamilyen fokon szakképzett emberek munkavégző képességébe van befektetve (a II. fejezetben szereplő felsorolás utolsó négy kategóriája!) A maradék harmad (azaz a nemzeti vagyon mintegy 15 százaléka!) körülbelül fele kielégítő alpműveltségű betanított és segédmunkaerő, a másik fele viszont kifejezetten rossz alany a fegyelmezett és hatékony munkavégzés szempontjából. Ez utóbbi erősen ellentmond a „latens fejlettség” ismérvének: a lakosság mintegy tizedét jelenti. Hangsúlyozom, a számítás idestova húszéves, a magyar nemzetgazdaságnak abban az állapotában készült, amikor már gyengült, de még szerkezete nem kezdett el szétesni. Ha ma volna lehetőség hasonló számítások elvégzésére, valószínűleg kedvezőtlenebb képet kapnánk, mert egyfelől igen nagy méretű volt az agyelszívás, továbbá a munkanélküliség és a spekulációs kereseti lehetőségek növekedése („fekete” és „szürke” gazdaság!) tömegeket térített el arról a pályáról, amelyre kiképezték, és ugyancsak jelentős a lecsúszottak létszáma. Ez minden iskolázottsági kategóriára igaz, sőt, csaknem egyértelműen a „sakkfigura szoknyájának” vastagságát gyarapította a lefelé mozgók zöme. E „sakkbábu” feje is vékonyodott, dereka is karcsúsodott; éppen ellenkező tendencia ez, mint ami a latens fejlettség kívánalmai szerint szükséges lenne.

A pusztá képzettségi megoszlás azonban némileg csalóka képet fest a magyar társadalomról, alaposabb átgondolás ugyanis arra a megállapításra vezet, hogy a képzettség mögött az esetek jelentős hányadában nem egészen teljes értékű tartalom húzódik meg. A diplomások bizonyos hányadának tényleges képzettségi szintje alig haladja meg a középkáderektől elvárhatót, az igényesebb szakmákra kiképzettek alig tudnak többet, mint az egyszerűbb szakmák mesterei, ezek viszont lényegében igényesebb betanított munkások. Természetesen nem mindenki, és ilyen „virtuális” szakismeret a legfejlettebb centrum országokban is előfordul, – nálunk azonban feltűnően nagy mértékben. (Persze a többi kelet-közép-európai országban is hasonló a helyzet, a Balkánról, vagy a szorosabb értelemben vett Kelet-Európáról nem is beszélve!) Becslésem szerint a képzettségi meg-

oszlást a harmadik-hetedik kategóriák közötti mezőnyben mintegy 20 százalékkal kell devalválni. Ez a jelenség önmagában a magyar társadalmat a „latens fejlettség” alsó határértéke felé mozdítja el, ha nem is tragikus mértékben.

b) A magyar lakosság munkára való *szocializáltságában* kettős tendencia figyelhető meg. Egyfelől a szocialista berendezkedés adta, csaknem abszolút védettség elmúltával valamit javult a munkafegyelem: az előző fejezetben említett kategóriák közül a második („fegyelmezhető”) látszik gyarapodni. Ugyanez a helyzet a munkahelyi, vállalkozói viselkedésükben kíméletlenül anyagi rétegek esetében is. Mindkettő növeli az anyagi teljesítményt, ám a csak fegyelmezhető és csak anyagi lakosság nem kifejezetten a latensen fejlett társadalmak jellemző rétegei, hanem inkább valami olyan társadalom indikátorai, amelyet Dickens, vagy Zola írtak le regényeikben. Ugyanakkor a nagymértékű lecsúszások nyomán nőtt a „kezelhetetlenek” száma is, a vadkapitalista viszonyok viszont igen kedvezőtlenek mind a kooperativitás, mind az elhivatottság terjedése számára. Reális veszély van arra, hogy a magyar társadalom egy évtizeden belül a „kezelhetetlenek”, a vadul anyagiak és a kiszolgáltatott, passzív, beletörődő „kulik” társadalmává válik – ami pedig egyértelműen elreteszeli az utat a latens fejlettség előtt.

c) A második fejezetben harmadik ismérvként kiemelt *szakmai hozzáállás* erősen differenciálódott: a lakosság nagy részét a dolgozók, precízek és gondolkodva dolgozók teszik ki, de szép számmal vannak különböző fokon kreatívok, vagy azzá tehetőek is. Sajnos a közepes anyagi lehetőségű tömegek nagyfokú deklasszációja, a munkanélküliség és a felnövekvő nemzedék körében járványként pusztító mindenféle irányú züllés mind-egyik értékes intellektuális tartalommal rendelkező népességi kategóriából bőven szedi az áldozatait. A '70-es évek Magyarországa valószínűleg ebben a dimenzióban állott a latens fejlettséghez legígéretesebben közel, talán egy hajszállal közelebb is, mint az iskolázottság területén (azt ugyanis számottevően csökkentette a korábban említett „deflációs szorzó”) és valószínűleg jóval kedvezőbb volt a helyzete, mint a szocializáltság tekintetében, ezt ugyanis az '50-es, '60-as évek nagy migrációi (városok felduzzadása, parasztság jelentős hányadának segéd- és betanított munkássá válása, a háború előtti középosztály és elit nagy részének deklasszációja stb.) erősen megtépázták. Ellene hat az intelligens munkavégzés terjedésének az is, hogy a tőkeszegény kisvállalkozási szférában nem az intelligens, hanem a ravasz és gátlástalan ember az életképes, a transznacionális cégek hazai leányvállalatainál és bedolgozóiknál pedig az „engedelmes és szófogadó” partner, illetve munkavállaló számíthat megértésre, vagyis megélhetésre. Tehát az amúgy is kettős arculatú helyzet az elmúlt évtizedben romlott.

d) Az *életmód kultúráltságát* tekintve a magyar társadalom nem a legkedvezőbb képet mutatta azokban az évtizedekben sem, amelyekre a viszonylagos stabilitás és javuló anyagi életkörülmények voltak jellemzők. A rendszeretet, a megbízhatóság, a türelem, a mások iránti jóindulat, mint viselkedési automatizmus, a világos kommunikációs stílus, az anyagi javak birtoklásának másodlagossága a társadalmi–lelki értékekkel szemben stb., tehát mindaz, amit a társadalom emberarcúságának kifejezésével lehet talán a legtalálhatóbban összefoglalni, Magyarországon – történelmének legnyugodtabb évtizedeiben is – csak részlegesen és vitathatóan volt jelen. Egyénenként, rétegenként, földrajzi körzetenként erős szóródás mutatkozott ezen ellentmondásos jelenlétben, de sehol, semmilyen vonatkozásban nem érte el egyértelműen azt az állapotot, amelyet a magas értékrendű társadalmakban észlelünk, sőt némely európai félperiferikus társadalom szintjét sem (Ír-

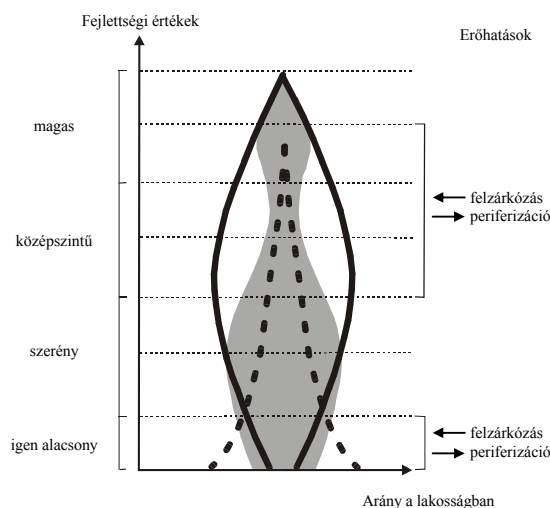
ország, Csehország, Szlovénia, Spanyolország, hogy csak néhány példát említsek). A történelmi tapasztalat az, hogy ha ez a társadalmi reflex hiányos és labilis, minden nagyobb társadalmi megrázkódtatás szinte végveszélybe képes sodorni és csak igen fáradságos és következetes, hosszú ideig tartó pozitív ráhatás képes az eredeti fejlődési tendenciát újra létrehozni. Ezt figyelhettük meg a második világháború után, és tulajdonképpen egy ilyen „roskadási folyamat” indult meg a fejlődési iram megtörését követő ('80-as!) években, amely aztán a rendszerváltás közben és utána, a gazdasági szétesés hatására, felgyorsult. A magyar társadalom ma, a század utolsó éveiben vészes közelségbe jutott a széteséshez, még akkor is, ha a térségben ez viszonylag a legkevésbé látványos is. Valószínű, hogy ez a szétesési folyamat a legádázabb ellensége mindannak, amit „latens fejlettségként” jellemeztem.

Megpróbálom összegezni. A magyar társadalomban a latens fejlettség csak félig-meddig észlelhető; jegyei meglehetősen egyenlőtlenül vannak jelen; a továbbfejlődési feltételei egyelőre nem kedvezők. Azok a társadalmak, amelyekben, felzárkózásuk előestéjén a latens fejlettség markáns, a kitöréshez elégséges jegyei voltak észlelhetők, valamennyien a magyarnál jóval kevésbé hányatott történelmi körülmények között tudták szellemi kincseiket összegyűjteni. Ez tulajdonképpen még az írekre is érvényes, akiknek történelme sok tekintetben analóg a magyarokéval. Az általános és szakmai iskolázottság tekintetében az alapok nem rosszak, csak éppen a minőségi jegyeket kellene erősíteni. A szocializációs helyzet csakúgy, mint az életmód kulturáltsága olyan meredeken romlik, hogy annak rövid időn (5-6 éven!) belüli megállítása esetén is évtizedek kellene a keletkezett roncsolódások eltüntetéséhez. Az intelligens munkavégzés feltételeihez még mindig vannak jelentős értékek épp úgy, mint a szakképzettség és az általános műveltség területén, de fogyatkoznak, vagyis az „ellengőz”-hatás kifejtésének mint a tendencia megállítása sikere feltételének, közeledik a huszonnegyedik órája.

Nem győzöm hangsúlyozni: a magyar társadalom számára intellektuális értékeinek megőrzése, a latens fejlettség jegyeinek izmosítása, az e téren fennálló egyensúlyhiányok megszüntetése nem luxus, nem szociálpolitikai („altruista”!) feladat, hanem alapvető fontosságú fejlődési és külgazdasági helytállási érdek. A jelen helyzetből, azaz termelőerőink pusztulásából, egyoldalú függésünkből, világpiaci outsiderségünkből, pénzügyi és intellektuális kivézetetésünkből másképpen nem tudunk kitörni, csak a lakosság egésze intellektuális teljesítményének igen jelentős növelésével és a lakosság életminőség-értékrendjének jelentős módosításával. Azt a bizonyos „sakkparaszt”-alakzatot „teltkarcsúsítanunk” szükséges, azaz érezhetően szűkíteni az alacsony intellektuális értékeket hordozó tömegek lakosságon belüli arányát (és hangadói szerepét!), valamint jelentősen növelni, a magyar társadalomra karakterisztikussá tenni a magas erkölcsi tulajdonságokkal rendelkező, közepes (de színvonalas!) gazdasági teljesítményekre képes tömegeket. Hangsúlyozom, hogy ezen nem a hagyományos értelemben vett „középosztályosodást” értem, ennek fogalmában ugyanis a szóban forgó réteg alapvetően jövedelmi és tőkeereje, valamint hagyományosan kemény anyagiassága dominál. A gazdaság- és társadalompolitikának tehát két ponton kell makacs ellenállást tanúsítania a periférizáló tendenciákkal szemben (érkezzenek azok a világpiac oldaláról, vagy a magyar társadalmi reflexek „balkáni” jellege felől!); s egyúttal ugyanezen két ponton stratégiaileg átgondolt és rendszerbe foglalt, ugyancsak makacs, következetes ráhatást kell gyakorolni a lakosság intellektuális értékeinek gyarapodására.

Az egyik kritikus pont az alacsony intellektuális értékeket képviselő rétegek, ahol a tágulás mellett hatnak a periférizáló erők, a szűkülés pedig a latens fejlettség kritériuma. A másik a középrétegek, ahol az erők hatásiránya éppen ellenkező.

3. ábra. A latens fejlettségre ható erők

Terjedelmi korlátaim lehetetlenné teszik a javasolt politikai stílusváltás részletes kifejtését. Magától értetődik, hogy a magyar társadalom latens fejlettségét előmozdító, gyorsító politika semmi esetre sem szánhatja rá magát az egészségügy, közoktatás, felsőoktatás, kutató–fejlesztő tevékenység bármilyen elsorvasztására, létezési terének és feltételeinek szűkítésére. Ellenkezőleg, az egészség- kultúra, és K+F-centrikus magatartást nemcsak magától kell megkövetelnie, hanem a magántulajdonosi szférától is. Ez meghatározza fiskális rendszerét csakúgy, mint a külföldi tőke hazai működésével kapcsolatos magatartását, követelményeit, alapvető kritériuma ipar- és mezőgazdaság-politikájának, szerkezetfejlesztési koncepcióinak, szelektivitást visz be – mégpedig erősen erre a szempontokra irányított módon – infrastruktúra-fejlesztési prioritásaiba, meghatározza médiapolitikájának jelentős vonatkozásait. A felsorolást a végtelenségig lehetne folytatni. Csak illusztrálni kívánom, hogy nem valami „reszortfeladatról”, vagy „hirdetendő jelszóról” van szó, hanem az egész magyar gazdaság- és társadalompolitika célfüggvényéről, amelynek megvalósításakor fognak érvényesülni mindenféle ellenerők és korlátozó-eltérítő effektusok, de amelynek megvalósítása irányába a politika minden kompromisszumkötés és minden „csatavesztés” ellenére makacsul vissza kell, hogy kanyarodjék.

V.

Milyen tendenciákat lehet kitapintani a XXI. század első évtizedeire? Azt hiszem, arra nem számíthatunk, hogy az ország nemzetközi gazdasági és politikai környezetében olyan, számunkra kedvező változás álljon be, amely jelentős anyagi könnyebbedést okozna az ország háztartásában és fejlődésének finanszírozásában. Amíg nem válunk az

európai integráció hasznainak teljes jogú élvezőivé, biztosan nem. Amikor azzá válunk, kérdés, hogy ezek a hasznok meghaladják-e az alkalmazkodás nemzeti költségeit és ez az alkalmazkodás végtére a magyar fejlődési feltételeknek megfelelő változásokra fog-e bennünket kényszeríteni, vagy sem? Az integrációnak számunkra első számú értékelési szempontja, a vele kapcsolatos hazai jövőkép jellegének megrajzolója, a magasan fejlett Európa felénk irányuló pozitív diszkriminációjának mértéke, tartalma, időtartama. A ma látható jelek arra mutatnak, hogy erre a kivételezett bánásmódra Európa nem képes, ha hajlandó volna is, és nem hajlandó, még ha képes volna is. Más világgazdasági központok számára pedig a velünk való együttműködés – különösen az olyan, számunkra stratégiai kedvezményekkel járó együttműködés, amely valóban segítene is rajtunk – igen csekély érdekekkel bír. Vagyis mindenképpen a magunk erejére leszünk utalva akkor is, ha a rövid távon elérhető valódi és álsikereket tesszük gazdaságpolitikánk gyújtópontjába (akármilyen okból: a négyéves parlamenti ciklus mókuskerekében talpalástól vezéreltve, vagy a reánk zúduló világpiaci elnyomórító hatások elleni kétségbeesett tűzoltómunkáktól kényszerítve!), és akkor is, ha elkötelezzük magunkat az értékmegőrzés és gyarapítás nem látványos, de mélyen hatásos irányvonala mellett. A latens fejlettségre alapozó stratégia – mondanom sem kell – az utóbbiak közé tartozik.

Nem hiszem, hogy az előttünk lévő két-három évtizedben lehetőségünk nyílnék Magyarország társadalmát a latens fejlettség olyan kifejlesztett állapotába hozni, mint amilyenben az észak-európai országok felzárkózásuk előestéjén voltak, az emberi termelőerővel kapcsolatos akkori világkövetelményekhez képest. Egyfelől az a fajta (weberi) reflex- és értékrendszer ma már nemcsak kevés volna, hanem jellegében sem volna megfelelő. A XXI. század nagy hálózatokban, intelligensen helytálló, ilyen módon kreatív embertömegeket igényel, nem csak puritán, dolgos, kalkuláló parasztokat. Amit nekünk itt – a mai Kelet-Közép-Európa halmozottan hátrányos történelmi, politikai és világpiaci viszonyai között – ki kellene alakítanunk, az egy olyan magyar társadalom, amely hibridje lenne annak a bizonyos svéd parasztnak és a japán nagyüzemi munkásnak, de mindkettőnél kreatívabbnak kellene lennie – és lehet, hogy fogyasztási álmainak nagyobb hányadát kellene hosszabb időre feláldoznia, elhalasztania, nemcsak a munkavállalóknak, hanem a vállalkozói és menedzseri rétegnek is (valószínűleg nekik még radikálisabban!). Ezért szorítja a prognosztát realitásérzéke a lassú és erős érdekellenszélben lavírozó előrehaladás felé.

Hogy milyen mértékű változásokra lehet a XXI. sz. első két-három évtizedében gondolni, egy példával igyekszem megvilágosítani. Az alábbi, modell jellegű számítás kiinduló adatai a realitáshoz közel álló, becslést számok, amelyek az aktív lakosság megoszlását próbálják kifejezni a második fejezetben vázolt ismérvek alapján. Ezeket a megoszlási viszonyszámokat kétféle növekedés-csökkenést jelző (pusztán a tendenciák érzékeltetésére, általam becslést!) koefficienssel korrigálom, az egyiket egy, az ország számára kedvező fejlődési tendencia érzékeltetésére szánom, a másikat egy enyhén kedvezőtlen tendenciára. Az előbbit „optimista”, az utóbbit „pesszimista” variánsnak hívom. A koefficienssel való „kezelés” után megkapom a megoszlási viszonyszámokat a 2020–2030 évek táján, immár kedvező, illetve kedvezőtlen tendenciaalakulás esetén. (Lásd a 1. táblát.)

Ahhoz, hogy a három ismérvet összesítve lehessen értékelni, valamiféle értékrendet kellett megállapítanom: ez az értékelés azt fejezi ki, mennyivel nagyobb intellektuális vagyont jelent az egyik kategória a másiknál. Az 1980 táján elvégzett számításaim arra

engedtek következtetni, hogy a különböző iskolázottsági kategóriák „beruházási” érték-különbségei nagyjából lineáris sorrendben helyezkednek el egymáshoz képest.

1. tábla

Szerkezetváltási jövőképbecslés a lakosság intellektuális színvonaláról

Megnevezés	XX. sz. végén (százalék)	2020–2030. évek táján			
		optimista		pesszimista	
		koefficiens	százalék	koefficiens	százalék
Iskolázottság					
szakképzetlen	~10	0,80	6,8	1,05	9,7
igénytelen betanított	~10	1,00	8,5	1,50	13,9
minőségi betanított	~30	1,20	30,5	1,00	27,8
egyszerű szakma	~10	1,10	9,3	1,00	9,2
igényes szakma	~5	1,30	5,5	0,90	4,2
középkáder	~20	1,40	23,7	1,30	24,1
„beosztott” diplomás	~10	1,10	9,3	0,90	8,3
nagy kapacitású diplomás	~5	1,50	6,4	0,60	2,8
Szocializáltság					
kezelhetetlen	~15	0,80	7,4	1,10	10,9
fegyelmezhető	~20	1,00	27,5	1,20	35,5
erősen anyagi	~30	1,05	21,2	1,00	19,8
anyagias és kooperatív	~15	1,20	22,0	0,65	12,8
anyagias és önérvényesítő	~15	1,15	15,9	1,05	15,6
megszállott	~ 5	1,30	6,0	1,10	5,4
Szakmai beállítottság					
használatatlan	~10	0,70	6,8	0,90	8,7
dolgos	~30	0,90	26,1	1,00	28,7
precíz	~25	1,20	29,0	1,30	31,3
gondolkodó	~15	1,20	17,4	0,90	13,0
részlegesen kreatív	~15	1,10	15,9	1,00	14,4
átfogó kreatív	~5	1,00	4,8	0,80	3,9
<i>Összesen</i>	<i>~ 100</i>	<i>1,00</i>	<i>100,0</i>	<i>1,00</i>	<i>100,0</i>

A lakosság intellektuális színvonalát értékelő koefficiensek

Iskolázottság	Szocializáltság	Szakmai beállítottság
Szakképzetlen	Kezelhetetlen	Használatatlan
Igénytelen betanított	Fegyelmezhető	Dolgos
Minőségi betanított	Erősen anyagi	Precíz
Egyszerű szakmunka	Anyagi + kooperatív	Gondolkodó
Igényes szakma	Anyagi + önérvényesítő	Részlegesen kreatív
Középfokú végzettség	Megszállott	Átfogó-kreatív
„Beosztott” diplomás		
Nagy kapacitású diplomás		

Valószínű, hogy ha az élettjeljesítményt mérni és kategóriánként egymáshoz hasonlítani tudnánk, nem lineáris, hanem exponenciális görbét kapnánk. Az egyszerűség kedvéért én maradtam a lineáris értéknövekedés mellett. A legalacsonyabb kategória ezek szerint 1-et ér, a legmagasabb 4,5-öt. A másik két ismérv esetében semmi mérési támpontom

nincs: itt is a lineáris sort használtam, vagyis a legalacsonyabb intellektuális értéket hordozók értéke = 1, a legmagasabbaké pedig 5.

Így a lakosság háromféle szerkezeti megoszlását „értékítéletté” transzponáltam, ahol a szerkezeti megoszlási viszonyszámok alkotják az iskolai osztályzathoz hasonló értékelési rendszer súlyait. A végeredmény egy átlagszám lett, amely az 1 és 5 között értékeli a három fejlettségi ismérv szerinti állapotot az országban.

Az utolsó lépés a életminőség kultúráltságának (a fentiekben *d*-vel jelölt vizsgálati dimenzió!) jövőképe, s ennek bekapcsolása a becslési folyamatba. Abból indultam ki, miszerint ma, Magyarországon mintegy 20 százalékkal devalválni szükséges a gazdálkodó embertömeg intellektuális fejlettségét a magán-, családi és közélet kulturálatlansága, rossz szervezettsége, a primitív, olykor durva közállapotok miatt. Ez – „saccolás”, de nincs egzaktabb forrásunk. Azt tételezem fel, hogy az optimista variáns esetén a 20 százalékos devalválás 15 százalékra csökken, ellenkező esetben 25 százalékra nő.

2. tábla

A lakosság intellektuális fejlettségének komplex értékelése

Intellektuális fejlettség	A XX. század végén	2020–2030.évek táján	
		optimista	pesszimista
		értékelés	
Iskolázottság	2,09	2,29	1,88
Szocializáltság	2,45	2,50	2,05
Szakmai beállítottság	2,16	2,45	2,06
Összességében	2,24	2,41	2,00
A latens fejlettség alsó határértékéhez viszonyítva	1,12	1,21	1,00
A kiteljesedett latens fejlettségi állapothoz viszonyítva	0,75	0,80	0,67

Ismétlem, a „számítás” nagyjából úgy viszonyul a realitáshoz, mint annak a természetrajz-tanárnak a táblára felrajzolt zsiráfja, aki nem tud ugyan az osztályterembe bevezetni egy élő zsiráfot, de a rajzot annak alapján veti föl a táblára, hogy ő már látott élő zsiráfot. Vagyis valószínűnek tartom azt, hogy a 2. tábla eredményei nagy vonalakban tükrözik a XX. sz. végének valóságát is és a XXI. század első negyedében-harmadában befutható, lehetséges pályát sem torzítják végletesen. Az értékek természetesen nem közeledhetnek az 5-höz, mert az azt jelentené, hogy az adott országban csupa Nobel-díjas, kreatív és szakmáját megszállottan művelő ember lakik. A magas intellektusú társadalom „mutatója” valahol, nem sokkal a 3-as fölött helyezkedhet el. Ha viszont a „mutató” nem éri el a 2-t, az azt jelenti, hogy a lakosságban veszélyes túlsúlyban vannak az alacsony intellektuális értékeket képviselő egyének, illetve rétegek. Ennek alapján a „latens fejlettség” tartományát (a 2. ábra középső alakzata) a 2-es és 3-as értékek közötti sávba korlátoztam be. A 2-es osztályzat a latens fejlettség alsó határértékét jelenti, a 3-as pedig azt a kiteljesedett latens fejlettséget, amelynek intellektuális potenciálja már lényegében azonos a centrum-állapotú társadaloméval (természetesen mindig fajlagosan értelmezve!).

Befejezve a „játékot”, ez a becslés ma a magyar gazdaságot a latens fejlettség alsó határértékét 12 százalékkal meghaladó intellektuális fejlettségűnek mutatja, ez egyben a

kiteljesedett latens fejlettségi állapot háromnegyedes szintjét jelenti, azaz körülbelül azt az állapotot, amelyből, nagyon konzekvens politikával fel lehet kapaszkodni a kitörés starthelyzetébe. A szerencsésebb jövőkép némi közeledést mutat ehhez a helyzethez, míg a kedvezőtlenebb érzékelhető süllyedést.

Megjegyezem, hogy az összes részadatot „hatodik érzékem” és főleg szakmai élettapasztalatom alapján becsültem: a végeredmény azonban nem preconcipiált, az „kijött”.

*

Itt elvágom a fonalat. A leírtakat gondolatébresztőnek szánom. Egyfelől szeretném elérni, hogy a gazdaság- és társadalompolitika valódi horderejének megfelelően értékelje a lakosság intellektuális kapacitását: legfőbb stratégiai tartalékunkat. Másfelől azt is szeretném elérni, hogy szűnjék meg a gazdasági nehézségek folytonos, egyoldalú ráhárítása a két kezéből és eszéből élő lakosságra. Ez a módszer fiskálisan magától értetődő és rövid távon célravezető, ám nemzedéknyi idő alatt is csak nehezen korrigálható roncsolódásokat eredményez legfőbb (csaknem egyetlen!) stratégiai tartalékunk állapotán. A lakosság elnyomorítása árán kivívott éves egyensúlyi sikerek az észsai egy tál lencsére jellemző hatékonyság modern vállfajai. Végül szeretném felpezsdíteni a vitát a körül, hogyan, milyen módszerekkel lehetne a gazdaság monetáris egyensúlyát (vagy legalábbis annak valamiféle minimumát!) fenntartani az emberi értékek megőrzése és némi továbbfejlesztése mellett.

Magyarország számára nem látok egyéb kiutat a mai, stratégiaileg életveszélyes kül-gazdasági csapdából.

TÁRGYSZÓ: Fejlődélmélet. Felzárkózás.

SUMMARY

The study makes a comparison between the „Protestant Ethics” by Weber and the social features which have become very important factors of development and quick advance mainly in the semi-peripheral zones in the 20th century whose totality is called „latent development” by the author. In this the education, the intelligence quotient of working as well as the civilization of both the living conditions and the people are included. The author divides all criteria into characteristic degrees and he suggests a method (similar to the Delfi-method) for procession based on qualitative criteria in those cases when the categories cannot be statistically managed.

Finally, the study offers an estimation on the extent of the existing and of the latent development in progress in Hungary.